

УДК 376.37.025.7-053.4

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-0409.2021.1\(53\).241356](https://doi.org/10.18524/2707-0409.2021.1(53).241356)

Соколова Г. Б.

доктор психологічних наук, доцент

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

e-mail: absokolova@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-9913-1814

ДОСЛІДЖЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ СИСТЕМНИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Стаття присвячена актуальній проблемі розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку із системними порушеннями мовлення. Показано, що особливого значення ця проблема набуває в умовах підготовки реформи дошкільної освіти. Результати емпіричного дослідження довели, що діти дошкільного віку із системними порушеннями мовлення мають низький рівень пізнавальної активності (за всіма завданнями, які надавалися дітям). Виходячи з отриманих результатів, припускаємо, що особливу увагу на тлі корекції порушень мовленнєвого розвитку необхідно приділити формуванню емоційної складової пізнавальної активності дітей; формувати сприймання; розширювати спектр зовнішніх та внутрішніх пізнавальних дій.

Ключові слова: пізнавальна активність, особистість дитини дошкільного віку, системні порушення мовлення, самооцінка, тривожність.

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до розвитку особистості на ранніх етапах онтогенезу передбачають її різнобічне збагачення: духовне, моральне, інтелектуальне, соціально-комунікативне та ін. Суттєве місце в цьому процесі посідає мовленнєвий розвиток дитини, який в умовах підготовки до реформи дошкільної освіти оформлюється в цілісну ефективну систему, що має успішно вирішувати завдання поєднання мовленнєвого розвитку та стимулювання пізнавальної активності дитини у

різних соціальних та психолого-педагогічних ситуаціях. Але, не дивлячись на достатню кількість досліджень мовленнєвої сфери особистості в українській психологічній науці (Л. В. Засекіна, К. Л. Крутій та ін.), поза увагою вчених залишаються питання вивчення пізнавальної активності дітей із системними порушеннями мовлення. Цей напрямок має особливе значення, оскільки низка вчених (В. І. Лубовський, І. В. Мартиненко, М. С. Певзнер та ін.) наголошують, що розвиток мовлення щільно пов'язаний з формуванням найважливіших психічних функцій: відчуття, сприймання, пам'ять, увага, уява, а через стимулювання розвитку мовлення розвиваються мислення та такі важливі компетентності як здатність до усвідомлення та висловлювання сприйнятого тощо. Отже, важливість проблеми розвитку пізнавальної активності дітей із системними порушеннями мовлення на різних етапах дошкільного віку є актуальною та практично значимою.

Мета статті: виявлення рівня розвитку пізнавальної активності дітей із системними порушеннями мовлення на різних етапах дошкільного віку.

Завданнями дослідження на констатуючому етапі були:

- 1) дослідити рівні розвитку пізнавальної активності дітей молодшого, середнього та старшого дошкільного віку із системними порушеннями мовлення;
- 2) виявити та схарактеризувати рівні пізнавальної активності дітей із системними порушеннями мовлення.

Об'єкт дослідження: особистість дитини дошкільного віку із системними порушеннями мовлення.

Предмет дослідження: особливості пізнавальної активності дітей дошкільного віку із системними порушеннями мовлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія активності розглядається в науці як здатність особистості до про соціальної трудової діяльності, як характеристика цілеспрямованого втручання та змінювання середовища і самої себе, а реалізується активність в ініціативності, цілеспрямованості, позитивному настрої на діяльність. Реалізується активність в діяльності, праці, навчанні, спорті, іграх тощо [7]. В дошкільному віці пізнавальна активність набуває особливого значення,

оскільки активізує процес відкриття дитиною причинно-наслідкових зв'язків та відношень, стимулює інтелектуальний та мовленнєвий розвиток.

Традиційно в науці активність досліджувалася широко. Так, за В. А. Петровським, активність стає головним пусковим механізмом діяльності [8]. Розвиваючи цю думку, В. А. Петровський підкреслює, що немає діяльності поза активністю і активності поза діяльністю. Протилежної думки дотримувався С. Л. Рубінштейн та підкреслював, що, незважаючи на діалектичний зв'язок активності та діяльності, ці поняття не є тотожними [9]. К. О. Абульханова-Славська розглядала активність як засіб самовираження особистості, який сприяє становленню її автономності та суб'єктності [1], а Г. С. Костюк — як здатність людини міняти навколишнє середовище щодо особистісних потреб, поглядів та мети [3].

Отже, можна підтвердити, що активність характеризує діяльність, однак через ставлення особистості до цього процесу, через готовність, прагнення до діяльності та бажання досягти певної мети.

Мовленнєвий розвиток людини завжди привертає увагу психологів та психолінгвістів завдяки його багатоаспектності (Л. В. Засекіна, К. Л. Крутій та ін.). Водночас інтерес до вивчення дитячого мовлення та його порушень з позиції системного підходу пов'язаний із його надзвичайною значущістю та зв'язком із цілісним розвитком особистості, зокрема із пізнавальною активністю дитини.

Результати дослідження. Організуючи емпіричне дослідження, ми спиралися на наукові доробки І. В. Мартиненко, яка, розглядаючи мовлення як систему, наголошувала, що його порушення можна визначати як системні, коли мають місце розлади функціонування однієї із системоутворюючих ланок мовлення, що суттєво впливає на мовленнєвий механізм в цілому [6, с. 98].

До емпіричного дослідження були залучені діти із системними порушеннями мовлення четвертого (20 дітей), п'ятого (20) та шостого (20) років життя, які навчаються у закладах дошкільної освіти міст Одеси та Чорноморська. Були застосовані

методи спостереження та психолого-педагогічного експерименту відповідно до кожного віку.

Так, для дітей молодшого дошкільного віку нами були використані такі завдання: відтворити рухами та мімікою усіх персонажів казки та за допомогою психолога відповісти на запитання.

Отримані результати подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні розвитку пізнавальної активності дітей молодшого дошкільного віку

Рік життя	Кількість дітей	Рівні пізнавальної активності дітей					
		високий		середній		низький	
		кількість	%	кількість	%	кількість	%
4	20	0	0	6	30	14	70

Як ми бачимо з таблиці 1, високий рівень пізнавальної активності дітей із системними порушеннями мовлення на 4 році життя відсутній; середній рівень склали діти, відповіді яких не були самостійними, вони включали в себе повтори відповідей інших дітей (30 %) і третю, найбільшу групу склали діти, які зовсім відмовились виконувати завдання або не змогли його виконати (70 %). Необхідно відмітити, що завдання відтворити рухами та мімікою усіх персонажів казки діти виконали із задоволенням, а два інших, пов'язаних із необхідністю відповідати на запитання психолога, викликали утруднення. Діти, які продемонстрували низький рівень пізнавальної активності, були пасивні, несміливі, вони або нечітко повторювали вже почуте або відмовлялися говорити.

Отже, аналізуючи відповіді дітей четвертого року життя із системними порушеннями мовлення, ми умовно поділили їх на дві групи: діти, схильні до наслідування, та пасивні діти. Ми бачимо, що у дітей молодшого дошкільного віку із системними порушеннями мовлення пізнавальна активність та ініціативність під час виконання завдання низька, діалогічне мовлення не розвинуте, проявляється емоційна скутість та несміливість.

Завдання щодо виявлення рівня розвитку пізнавальної активності дітей 5-го року життя містили таке: скласти маленьку розповідь про іграшку або пору року; сказати своїй іграшці 2–3 ласкавих слова або запитати про щось; назвати будь-які звуки та слова; скласти невеличку розповідь за зразком психолога.

Результати виконання цих завдань наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Рівні розвитку пізнавальної активності дітей середнього дошкільного віку

Рік життя	Кількість дітей	Рівні пізнавальної активності дітей					
		високий		середній		низький	
		кількість	%	кількість	%	кількість	%
5	20	5	25	6	30	9	45

Як можна обачити з таблиці 2, діти з високим рівнем пізнавальної активності склали лише 25 %. Другу групу з середнім рівнем пізнавальної активності склали діти, відповіді яких не були самостійними, з численними повторюваннями (30 %) — діти тихо та несміливо копіювали відповіді один одного, повторювали 1–2 речення. Діти з низьким рівнем пізнавальної активності зовсім відмовлялися виконувати завдання, відмовчувалися або казали, що не зможуть його виконати (45 %). Значна кількість дітей, яких ми включили до третьої групи, взагалі не брала участі у розмові.

Найскладнішим для усіх дітей було завдання скласти невеличку розповідь за зразком психолога.

Найчисленнішою групою були діти, які з завданням не впоралися.

Отже, ми можемо узагальнити, що у дітей із системними порушеннями мовлення середнього дошкільного віку низька пізнавальна активність, вони не проявляють ініціативності, не розвинуте монологічне мовлення, уява, серйозні утруднення виникають із диференціюванням поняття «звук», «слово», мізерний словниковий запас та виникають проблеми із висловлюванням свого ставлення до предмета або явища.

Завдання щодо виявлення рівня розвитку пізнавальної активності дітей 6-го року життя містили таке: відповісти, що можна почути у лісі; підібрати антоніми; скласти за картинкою маленьке оповідання; знайти на дотик предмети, які можуть бути пов'язані із лісом.

Результати виконання цих завдань наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Рівні розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку

Рік життя	Кількість дітей	Рівні пізнавальної активності дітей					
		високий		середній		низький	
		кількість	%	кількість	%	кількість	%
6	20	3	15	6	30	11	55

Як представлено у таблиці 3, діти старшого дошкільного віку із системними порушеннями мовлення, які мають високий рівень пізнавальної активності, склали 15 %. Другу групу із середнім рівнем пізнавальної активності склали 30 % дітей, але їх відповіді не були самостійними, мав місце повтор відповідей інших дітей. Групу з низьким рівнем пізнавальної активності склали 55 % дітей із системними порушеннями мовлення, у цій віковій категорії також були діти, які відмовлялися виконувати завдання, побоювалися, що не впораються із завданням, мовчки слухали відповіді інших дітей.

Хочемо відмітити, що завдання на тактильне сприйняття пропонованих предметів, серед яких були шишка, гумова кулька, машинка, тарілка, гриб, не викликало бажання дітей його виконувати та висловлювати думку, які предмети підходять до слова «ліс».

Отже, ми можемо узагальнити результати роботи зі старшими дошкільниками та відмітити, що у дітей шостого року життя виявлено низьку пізнавальну активність, слабку ініціативність, досить обмежений словниковий запас, в якому активно майже не використовуються прикметники, прислівники, дієслова, образні вислови, а інтонаційне забарвлення мовлення

теж низьке. На наш погляд, тривожність, несміливість дітей може свідчити про низьку самооцінку.

Отже, спираючись на аналіз наукових першоджерел та результати емпіричного дослідження, ми можемо наповнити психологічним змістом рівні розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку із системними порушеннями мовлення.

Високий рівень пізнавальної активності дітей дошкільного віку із системними порушеннями мовлення характеризується позитивним емоційним станом при правильних відповідях та переживаннями через невдачі, прагненням відповідати, брати участь у спільній з іншими дітьми роботі, доповнювати те, що сказала інша дитина, приймати свої помилки. У всій вибірці дітей дошкільного віку із системними порушеннями мовлення ця група є найменшою.

Середній рівень пізнавальної активності дітей дошкільного віку із системними порушеннями мовлення характеризується відсутністю бажання відповідати, пасивністю, активність може стимулюватися психологом, відповіді неповні, інтерес до поставленого завдання поєднується з проблемами зосередженості уваги. Необхідно відмітити, що у дітей на цьому рівні інтерес до завдання виникає на початку виконання завдання, але дуже швидко згасає, особливо у ситуаціях, коли з'являються перші труднощі. Частково виражена пізнавальна активність у цієї групи дітей може бути пов'язана із недостатньо сформованим пізнавальним мотивом та проблемами з розвитком мовлення (діти люблять більше питати, аніж самостійно відповідати на питання).

Низький рівень пізнавальної активності дітей дошкільного віку із системними порушеннями мовлення характеризується пасивністю як у закладі дошкільної освіти, так і вдома, відсутністю прагнення відповідати та зацікавленості змістом навчального матеріалу, вираженою схильністю до повторів почутого та відсутністю ініціативності. Висока тривожність, низька самооцінка та низький рівень домагань дітей цієї групи підштовхують їх до відмови від активної участі у пізнавальному процесі, а складнощі мовленнєвого розвитку цей процес лише посилюють. Крім того, психологічна невпевненість та пасив-

ність провокують у дітей цієї групи моторну та вербальну скутість.

Ця група численніша за всі, що вимагає серйозної корекційної роботи в подальшому.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Результати емпіричного дослідження довели, що діти дошкільного віку із системними порушеннями мовлення мають низький рівень пізнавальної активності (за всіма завданнями, які надавалися дітям). Виходячи з отриманих результатів, припускаємо, що особливу увагу на тлі корекції порушень мовленнєвого розвитку необхідно приділити формуванню емоційної складової пізнавальної активності дітей; формувати сприймання; розширювати спектр зовнішніх та внутрішніх пізнавальних дій. Подальші науково-практичні розвідки у цьому напрямку мають бути орієнтовані на: відбір змісту навчального матеріалу; створення оптимальних умов для пізнавальної активності дітей із системними порушеннями мовлення; обов'язкове поєднання колективних та індивідуальних форм пізнавальної активності дошкільників. Особливе завдання, на наш погляд, має бути пов'язане із розробкою або укладанням спеціальних методик, спрямованих на стимулювання мовленнєвого розвитку та пізнавальної активності дітей, підвищення їх пізнавальної мотивації та розвитку їх індивідуальності з урахуванням вікових особливостей.

На наш погляд, зміст навчального матеріалу має бути зорієнтованим на розвиток мовлення та одночасне вдосконалення пізнавальних здібностей дітей.

Список використаних джерел і літератури

1. Альбуханова-Славская К. А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности // Активность и развитие личности. — М.: Наука, 1989. — С. 110–134.
2. Засекіна Л. В. Вступ до психолінгвістики / Засекіна Л. В., Засекін С. В. — Острого: Вид-во нац. ун-ту «Острозька академія», 2002. — 168 с.
3. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. — К.: Рад. школа, 1989. — 608 с.
4. Крутій К. Л. Діагностика мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку / К. Л. Крутій. — Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2005. — С. 78–107.

5. Мартиненко І. В. Комунікативний потенціал особистості як фактор ефективного спілкування дітей із системними порушеннями мовлення [Електронний ресурс] / І. В. Мартиненко // Особистість в умовах кризових викликів сучасності: матеріали методологічного семінару НАПН України (24 березня 2016 року) / [за ред. С. Д. Максименка]. — К., 2016. — С. 383–391. — Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/704987/>
6. Мартиненко І. В. Психологічні засади формування комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення: дис. ... доктора психологічних наук / Ірина Володимирівна Мартиненко; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. — К., 2017. — 502 с.
7. Новий тлумачний словник української мови: у 4 томах / укладачі В. Яременко, О. Сліпущко. — К.: АКОНІТ, 2013. — 910 с.
8. Петровский В. А. Психология неадаптивной активности / Открытый университет. — М.: ТОО «Горбунок», 2013. — 224 с.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. — СПб.: Питер, 2001. — 720 с.

REFERENCES

1. Albukhanova-Slavskaja, K. A. (1989). Aktivnost y soznanye lichnosti kak sub'ekta deiatelnosti // Aktivnost y razvitye lichnosti. [Activity and consciousness of the personality as a subject of activity // Activity and personality development] — M.: Nauka. [in Russian]
2. Zasiakina, L. V. (2002). Vstup do psykholinhvistyky [Introduction to psycholinguistics] — Ostroh: Vyd-vo nats. un-tu "Ostrozka akademiiia [in Ukrainian].
3. Kostyuk, H. S. (1989). Navchalno-vykhovnyi protses i psykhični rozvytok osobystosti [Educational process and mental development of personality] / Za red. L. M. Prokoliienko. — K.: Rad. Shkola. [in Ukrainian].
4. Krutii, K. L. (2005). Diahnostyka movlennievoho rozvytku ditei doshkilnoho viku [Diagnosis of speech development of preschool children]. Zaporizhzhia: TOV «LIPS» LTD, [in Ukrainian].
5. Martynenko, I. V. (2016) Komunikatyvnyi potentsial osobystosti yak faktor efektyvnoho spilkuvannia ditei iz systemnymy porushenniamy movlennia [Communicative potential of personality as a factor of effective communication of children with systemic speech disorders] [Elektronnyi resurs] // Osobystist v umovakh kryzovykh vyklykiv suchasnosti: Materialy metodolohichnoho seminaru NAPN Ukrainy (24 bereznia 2016 roku) / [Za red. akademika NAPN Ukrainy S. D. Maksymenka]. — K., — S. 383–391. — Rezhym dostupu:<http://lib.iitta.gov.ua/704987/> [in Ukrainian].
6. Martynenko, I. V. (2016) Psykholohichni zasady formuvannia komunikatyvnoyi diyal'nosti ditej starshogo doshkil'nogo viku z sy'stemny'my' porushennyamy' movlennia [Psychological principles of formation of communicative activity of children of senior preschool age with systemic speech disorders] / Iryna Volodymyrivna Martynenko // Dy's. na zdobuttya...doktora psy'xologichny'x

- nauk. — Nacional'nyj pedagogichnyj universy'tet imeni M. P. Dragomano-
va. — K., 2017. — 502 s. [in Ukrainian].
7. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy u 4-kh tomakh (2013). [New ex-
planatory dictionary of the Ukrainian language in 4 volumes]/ Ukladachi:
V. Yaremenko, O. Slipushko. — K.: AKONIT. [in Ukrainian].
 8. Petrovskiy, V. A. (2013). Psykholohyia neadaptivnoi aktyvnosti / Otkrytyi
unyversytet. — M.: TOO "Horbunok", [in Russian].
 9. Rubynshtein, S. L. (2001) Osnovy obshchei psykholohyy [Fundamentals of gen-
eral psychology]. — SPb.: Pyter, [in Russian].

Sokolova H.

Doctor of Psychological Sciences, associate professor,
South Ukrainian National Pedagogical University named
after K. D. Ushynsky, 4, Fontanska Doroha Str., Odesa, Ukraine

RESEARCH OF COGNITIVE ACTIVITY OF PRESCHOOL CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS

Modern requirements for the development of personality in the early stages of ontogenesis provide for its diverse enrichment: spiritual, moral, intellectual, social and communicative, and others. A significant place in this process is occupied by the child's speech development, which in preparation for the reform of preschool education is formed into a holistic effective system that should successfully solve the problem of combining speech development and stimulating cognitive activity in different social and psychological-pedagogical situations.

But, despite the sufficient number of studies of the speech sphere of personality in the Ukrainian psychological science, the issues of studying the cognitive activity of children with speech disorders remain out of the attention of scientists. This direction is especially important because a number of scientists emphasize that the development of speech is closely linked with the formation of the most important mental functions: sensation, perception, memory, attention, imagination, and through the stimulation of speech develops thinking and such important competencies as the ability to awareness and expression of the perceived, etc.

Thus, the importance of the problem of development of cognitive activity of children with speech disorders at different stages of preschool age is relevant and practically significant.

The purpose of the article: to identify the level of development of cognitive activity of children with speech disorders and different stages of preschool age.

The objectives of the study at the ascertaining stage were: to investigate the levels of development of cognitive activity of children of junior, middle and senior preschool age with speech disorders; identify levels of cognitive activity of children with speech disorders.

Object of research: the personality of a preschool child with speech disorders. Subject of research: features of cognitive activity of preschool children with speech disorders. The results of empirical research have shown that preschool children with speech disorders have a low level of cognitive activity (for all tasks assigned to children).

Based on the results, we assume that special attention on the background of the correction of speech disorders should be paid to the formation of the emotional component of cognitive activity of children; to form perception; expand the range of external and internal cognitive actions.

Key words: cognitive activity, personality of a preschool child, speech disorders, self-esteem, anxiety.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2021